

מהותו של היזק ראייה

קריאת המשנה הפותחת את מסכת בבא בתרא מעלה מספר שאלות עקרוניות. ישנם מקומות בהם ניתן לתת תשובות מקומיות בלבד לשאלות מסוג אלו. לא כן הדבר בסוגיא זו, ע"י התבוננות מהותית בפשרה של היזק ראייה נוכל לענות על כל השאלות הנזכרות.

א. "השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר בונים את הכותל באמצע"

כתב רש"י בד"ה באמצע: "זה נותן מחלקו חצי מקום עובי הכותל וכן זה" יש לרדת לעומק כוונתו של רש"י, האם דבריו נאמרו אף במקום שאין גודלם של החצרות שווה או שמא יאמר במקרה כזה שחלוקת מקום הכותל בין השותפים תהיה ביחס שווה לגודל החצר של כל אחד? השיטה מקובצת בתחילת פירושו למשנה מעלה מספר שאלות על נוסח המשנה:

1. מדוע לא בחרה המשנה לומר: "בגויל ו' טפחים" במקום הנוסח המסורבל: "בגויל זה נותן ג' טפחים וזה נותן ג' טפחים"?
2. מדוע נכתבו המידות של גויל גזית וכו', לאחר שכבר נאמר "הכל כמנהג המדינה"?

לאור שאלות אלו הסיק השטמ"ק שהמשנה רצתה להשמיע שבכל מקרה, אף במקרה שאין החצרות שוות יש לכל אחד לתת שטח זהה לשני לבניית הכותל, ולכן הדגישה המשנה: "זה נותן ג' טפחים וזה נותן ג' טפחים" וזוהי הסיבה גם שפירטה במפורש את המידות של כל סוג לבנה. לעומת זאת מצינו את דעת הרש"ש שכתב שמשנתנו מדברת דווקא בציור שהחצרות שוות, אך במקרה שחצר אחת גדולה מחברתה הרי חלוקת השטח תהיה ביחס שווה לגודל החצר! בהבנה פשוטה הרי דעתו של השטמ"ק מתקבלת על הדעת יותר, שהרי היזק ראייה אינו נזק שניתן לעומדו ועל כן צ"ל נזק גדול ומה לי נזק קטן ולכן אין שום משמעות מעשית לגודלה של החצר ביחס לנזק ואין גורם זה לא מעלה ולא מוריד את הנזק! אך ניתן לומר בסברת הרש"ש שחצר גדולה החסומה ע"י כותל מפני היזק ראייה עולה בערכה על חצר קטנה כזו, וממילא בעל החצר הגדולה מרוויח יותר מכותל זה ועל כן יצטרך לתת יותר מחלקו לבניית הכותל. שאלה זו מצריכה עיון נוסף ובעז"ה נדרש לה בסוף דברינו.

ב. במשנה נאמר: "בנין הכל כמנהג המדינה"

יש לברר: האם מנהג המדינה נאמר על סוג הכותל - קרי: גויל, גזית, כפיסין וכדומה. או שמא אף עובי הכתלים נאמד על פי המנהג בכל מדינה?!

אם אכן נאמר הכלל גם על עובי הכתלים, יש להבין מדוע פירטה המשנה את עוביו של כל אחד מסוגי הכותל?

מתוך דברי רש"י למדים אנו שהבין הוא שכלל זה נאמר רק על סוג הכותל ולא על עוביו, שכך כתב בד"ה הכל: "אם מנהג לבנות בגויל אין חבירו יכול לומר איני חפץ אלא גזית".

לעומתו כתב התוס' בד"ה בגויל שאם מנהג המדינה לעשות בגויל פחות מ' טפחים יעשה, רק שאינו צריך לעשות יותר מ'. ומשמע מדבריו שמנהג המדינה הולך אף על עובי הכותל.

הרא"ש בסימן א' כתב מפורשות שמנהג המדינה הוא רק על סוג המחיצה ואילו עוביו נקבע על פי המידות המופרטות במשנה.

ויש לתת טעם בדעות אלו.

ג. אדם הרוצה לבנות את הכותל בשלו - האם רשאי?

כתב הרא"ש בסימן ה' שאדם הרוצה לכנוס את הכותל בתוך שלו ולבנותו דווקא מהוצא ודפנא כדי לחסוך בעלויות, רשאי הוא ואין שותפו יכול למונעו מלעשות כך כיוון: "שמסלק היזק ראייה מחברו ודין" כפי לשון הרא"ש.

הרא"ש עצמו מביא דעה מנוגדת לזו בשם 'היש מפרשים' הסוברת שחבירו יכול לעכבו מלעשות זאת מחמת טענה כי הוצא ודפנא איננה מחיצה חזקה וכל פעם שתיפול יצטרך הוא לטרוח בתביעות משפטיות כנגדו.

הרא"ש איננו מקבל טענה זו וכותב שמספיק שסילק את ההיזק לעת עתה, ואם תפול "הרי יש שופטים בארץ" כלשונו.

בשם הרא"ה מובא בנימוקי יוסף דעה שאף מרחיבה את הגישה הנ"ל כפי שהוצגה בשם 'היש מפרשים'.

לפי דעה זו אף אם אחד מהשותפים יביע נכונות לבנות בשלו כותל העשוי מגויל או גזית, חברו יכול למונעו! מדוע? משום שיכול לטעון: רצוני לסמוך קורות על הקיר המשותף ושיהיה הוא לי לעזר.

הט"ז בסימן קנ"ז מקשה את הקושיא המתבקשת על דברים אלו - היכן מצינו שבגלל טענה כזו, יוכל לעכב את חבירו? הרי סילק הוא את היזק הראייה? היכן זכה לכותל לצורך סמיכת קורות עליו?

החזון איש אכן מצמצם את חידושו של הרא"ה וכותב שטענה זו תהיה קבילה רק לכתחילה כאשר עומד הוא לבנות את הכותל בשלו, אך אם כבר אין טענה זו נשמעת, אך עדיין יש להבין מדוע את עומק כוונתו של הרא"ה בדברים אלו!

ד. טענת מחילה וחזקה בבניית הכותל

האם שייכת טענת "חזקה" בהיזק ראייה? ומה לגבי טענת מחילה?

לגבי השאלה הראשונה כתב הרא"ש בסימן ב' שאינה טענה משני טעמים :

1. חזקה בניזקין שייכת כאשר צד הוא המזיק והצד שני הוא הניזק, אך במקרה דנן הרי שני הצדדים הם מזיקים וניזוקים במידה שווה ולכן יכול כל אחד מהצדדים לטעון ששתק ולא מחה על היזק הראיה, משום שציפה שהשני יפתח כל רגע במחאה משלו על הנזק הנגרם לו.
2. היזק ראיה בחצר דומה הוא להיזק הנגרם מקוטרא ובית הכסא שעליהם נאמר שלא שייכת בהם חזקה.

מה לגבי מקרה בו טוען אחד השותפים כי תבירו מחל לו על היזק הראיה?

כתב הרא"ש שאם המחילה היתה בפני עדים הרי היא קיימת ואינו יכול לחזור בו. מדוע יהיה מקרה זה שונה ממקרה בו אדם אמר לחברו 'קרע כסותי' שלאחריו יוכל לחזור בו ואם חברו קרע את בגדו הרי יצטרך לשלם!:

על כך עונה הרא"ש וז"ל: "שאני הכא דתביעת ממון יש ביניהם, שנתחייב כל אחד לחברו לסייעו בבניין הכותל והוי כמו שנתחייב לו מנה ומחל עליו, שזכה במחילתו ללא קניין".
בדברים אלו של הרא"ש גלום יסוד מפתח בהבנת היזק הראיה, אך לפני שנחשפו נקדים מספר הקדמות.

ישנם שלושה רבדים במהותו של היזק הראיה :

1. הרובד הפשוט הוא שאדם העומד בחצירו מזיק את חברו בראותו את מעשיו של חברו ולכן חייב לבנות כותל כדי להרחיק את נזקו כדין כל הרחקות נזיקין.

אך מאן דאמר 'היזק ראיה לאו שמיא היזק' יסבור שבגלל חשש זה שיעמוד בחצירו ואולי יציץ לתוך חצר חברו - אין לתקן תקנת כותל, כיוון שיכול לטעון לא אסתכל ולא אזיק אותך' כפי שאין לתקן תקנות כאשר אחד השותפים חושש שאולי חברו יגנוב ממנו. האמת היא שאין הסבר זה במהות הנזק פשוט כלל וכלל, שהרי היזק ראיה אינו דומה לשאר נזיקין. שאר נזיקין, אדם מחדיר דבר המזיק לרשות תבירו, שהרי אף בנזק בית הכיסא הרי מחדיר ריח רע לרשות חברו. אך מה מחדיר אדם לרשות חברו בהיזק ראיה? הרי הוא משתמש בחצירו וממילא נגרם נזק זה מבלי שהכניס כלום לחצר חברו!! על כן קשה מאוד להגדיר את הראיה כנזק רגיל ועל כן ישנו קושי לחייב הרחקת הנזק ככל שאר הנזיקין.

2. דרך אחרת להסתכלות על היזק זה היא עפ"י דרכו של "האבן אזל". עפ"י דבריו אין צורך לראות את הנזק בראיה עצמה אלא עצם הידיעה של אחד השותפים כי בכל רגע ורגע שהוא משתמש בחצירו, חברו יכול לראותו, גורמת לו להמעיט בתשמישו בחצירו וממילא פוגעת בתפקודו השוטף. ידיעה זו והתוצאה המיידית שלה היא היא הזק הראיה! אמנם הגדרה זו היא בעצם גרמא, אך גרמא בניזקין אסור.

מאן דאמר 'היזק ראיה לאו שמיא היזק' יסבור כפי שהובא לעיל בשם ר' שמעון שקאפ כי נזק זה אינו נזק ממשי כיוון שאינו מכניס שום דבר לחצר חברו אלא מזיק ממילא ע"י ראייתו.

3. השוואת תוכנם של המשניות בפרק ראשון של המסכת לעומת המשניות של פרק שני מובילה להסתכלות חדשה במהותו של היזק הראיה. לדוגמא ניקח את המשנה השניה בפרק ראשון בדף ז' ע"א - "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר...כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים וברית..." לעומת המשנה הראשונה של פרק שני 'לא יחפור אדם בור סמוך לבורו של חברו ולא שיח אלא

אם כן הרחיק מכותל חברו ג' טפחים וסד בסיד... מרחיקים את הגפת ואת הזבל ואת המלח מכותלו של חברו ג' טפחים..."

אם נרצה לתת כותרת למשניות של פרק שני הרי הכותרת המתאימה להם היא 'הרחקת נזקין', לעומת זאת עפ"י התבוננות במשנה הנזכרת בפרק ראשון הרי הכותרת המתאימה היא 'הלכות שותפים ושכנים' שהרי כל אלו הדינים הם חובות של שותפים אחד כלפי השני. אמנם לכאורה יקשה שהרי הגמ' מוכיחה ממשנה זו של 'כופין אותו לבנות בית שער' שהיזק ראייה שמיא היזק! ואם אלו חובות השותפים, מה מקום יש להקשות מכאן על נזקים?

עפ"י ההגדרה החדשה להיזק ראייה תובן שאלה זו ואף אחרות שפתחנו בהם.

לאור ביאורים אלו יש להניח יסוד כי חובת בניית הכותל איננו בגדר עצה בעלמא כדי להרחיק את נזק הראייה, אלא ישנה כאן תקנת חכמים המחייבת את השותפים לבנות כותל בחצר המשותפת בדיוק כפי שחייבו אותם להשתתף בהוצאות בניית שער ודלת לחצר וחומה לעיר. אמנם הסיבה השורשית לכך היא אכן היזק ראייה אך לאחרי ובעקבו תו תיקנו חכמים חובת בניית כותל ובעצם אמרו בכך שזוהי האופציה היחידה להתמודד עם בעיית היזק הראייה! שום טכניקה אחרת להתגבר על בעיה זו לא תתקבל!

אמור מעתה - חובת בניית מחיצה בין החצרות היא חובת השותפים זה לזה ואינה בגדר הרחקת נזקים כשאר הנזקים דוגמת קוטרא ובית הכיסא. {למרות שהסיבה הבסיסית היא היזק הראייה הנגרם אך כרגע אין לראותו כגורם המשנה את התקנה} בדיוק כפי שבתקנת החומה לעיר מפני גנבים אין אזרח יוכל לומר שהוא במקום לשלם ישמור כל לילה בעצמו על העיר כיוון שזוהי התקנה המחייבת את כולם, למרות שהסיבה השורשית לתקנה היא שמירה על העיר הוא הדין בחובת הכותל! זוהי הלכה בהלכות שותפים ולא בהלכות מזיקים!

עפ"י יסוד זה יובנו השאלות שהצגנו. תחילה השאלה האחרונה - מדוע הוכיחה הגמ' מיכופין אותו לבנות בית שער? להיזק ראייה? אך עפ"י דברנו הרי זה מובן שאלו ואלו מכנה משותף להם - חובת השותפים זה לזה ולכן ניתן להוכיח מאחד לשני!

מעתה סלולה הדרך לשפוך אור על ארבעת הבירורים שהעלנו בתחילת דברנו.

נתחיל דווקא בבירור האחרון שעסק בטענות מחילה וחזקה בהיזק ראייה.

כתב הרא"ש: 'שאני הכא דתביעת ממון יש ביניהם שנתחייב כל אחד לחברו לסייעו בבניית הכותל והוי כמו שנתחייב לו מנה ומחל לו עליו שזכה במחילתו ללא קניין'.

הרי יסוד דברנו טמון ממש בדברי הרא"ש! תקנת חכמים איננה לסלק היזק ראייה אלא תקנתם היא לבנות כותל בשותפות! ועל כן זוהי חובה ממונית של כל אחד מהם כלפי השני לממש את תקנת חכמים לבניית כותל. ועפ"י זה מובן מדוע אין זה דומה ל'קרע כסותי ושבור כדי ששם מחל לו על הנזק וכיוון שאין זה דבר ממשי הרי יכול לחזור בו ואם חברו יחליט להזיקו הרי יתחייב. אך כאן הרי הוא מחל על חובת בניית הכותל שזוהי חובה ממונית ככל חובות השותפים וזהו הנושא העומד על הפרק ולא מחילה על היזק ראייה ולכן מחילתו היא מחילה ממשית על סכום כספי מסוים מאוד! ולכן מחילתו מחילה ואינו יכול לחזור בו!

נמשיך עפ"י יסוד זה לשאר הבירורים.

השאלה הראשונה בה עסקנו נגעה בחלוקת שטח הכותל עפ"י גודל החצרות. אם תקנת חכמים היתה לסלק את היזק הראיה הרי היה צד להתחשב בגודל החצר כפונקציה לגודל הנוק, אך כיוון שהגדרנו שהתקנה היא לבנות כותל כחובת השותפים הרי תקנה זו שרירותית ואינה מתחשבת בגודל החצרות.

השאלה השנייה עסקה בדין "הכל כמנהג המדינה" האם הוא עוסק בסוג הכתלים או אף בעובייהם? עפ"י הבנתנו הרי חכמים תיקנו תקנה שיש לבנות כותל כחובת השותפים ולא כעצה לסלק את היזק הראיה, ועל כן קבעו הם את הקריטי ונים לתקנה זו עפ"י המידות שהם קבעו באופן שרירותי ואת סוג הכותל עפ"י המנהג בכל מדינה, שאם כל תקנתם היתה לסלק את היזק הראיה מדוע צריכים הם להתערב ולקבוע את המידות של הכתלים? הרי ניתן לעשות כל דבר שימנע היזק ראיה: אלא ודאי מוכח כתפיסתנו שזוהי תקנה שהם תיקנו וממילא הם קבעו את המידות ואת סוגי הכתלים.

השאלה השלישית דנה בשאלה האם אדם רשאי לכונוס בתוך שלו ולבנות מחיצה מהוצא ודפנא? הראי"ש הביא בשם י"מ שחברו יכול לעכבו מלעשות כך ואף ראינו את חידושו של הראי"ה שאין אדם יכול לכונוס בשלו מגויל או גזית משום שחברו יכול לטעון כנגדו שאינו יכול לסמוך קורות על כותל זה כפי שיכל לעשות אם היה כותל משותף.

ושאלנו מניין שטענה כזו זרה ולא עניינית מתקבלת? אך עפ"י תפיסתנו הרי דעה זו ברורה! כיוון שחובת הכותל היא חובת חכמים שרירותית ולא כחובה לסלק את היזק הראיה הרי אין לו שום אלטרנטיבה אחרת מלבד לקיים את תקנת חכמים שהיא בניית כותל משותף, שהרי אם תקנתם היתה למנוע היזק ראיה, יכול היה לטעון שהוא מסלקו ע"י מחיצת הוצא ודפנא, אך כיוון שהתקנה היא תקנה בהלכות שותפים הרי חייב הוא למלא את חובו!

אמנם הראי"ש דחה גישה זו וכתב: "יש שופטים בארץ... דאי לא תימא הכי מחיצת הכרם אם תפרוץ תאסור תבואת חברו ויצטרך בעל הכרם לבנות גויל וגזית..." אך עפ"י דברינו אין מקום להשוואה בין מחיצת הכרם למחיצת החצר. שם כל החובה היא הרחקת הכרם ד' אמות משום המחרשה או כדי שלא יאסרו הגפנים את התבואה, ורק היכן שלא הרחיק ד' אמות חייב לבנות מחיצה כדי למנוע את ההיזק. אך כאן החובה היא שונה שהיא חובת בניית כותל עפ"י תקנת חכמים ואין כאן חובה להרחיק את הנוק כפי שבכרם. על כן יכול לכופו לבנות כותל בשותפות עפ"י התקנה אף משום שיקול זר כ "רצוני לסמוך קורות!"

אמנם הראי"ש יסבור שאין לשכוח את הסיבה הקדמונית לתקנה זו והיא היזק הראיה ולכן כשבונה מחיצה מהוצא ודפנא וכ"ש שבונה מגויל וגזית הרי אין היזק ראיה ונשמט הבסיס לתקנת חכמים ולחובת הכותל!

עפ"י יסוד זה נוכל אף להבין את דברי הטור בחושן משפט סי' קנ"ז שכתב וז"ל: "הילכתא היזק ראיה שמיה היזק, לפיכך ב' שותפים בחצר אם יש בו דין חלוקה יכול אחד לכופו את חברו לחלק, ואפילו לעשות מחיצה למנוע כל אחד מהביט אל בשל חברו".

שאל הפרישה במקום, מדוע כתב הטור הלכה זו כאן שהרי הלכות נזקי שכנים נשנו כבר בסימנים הקודמים ושם היה מקומה?

אך עפ"י תפיסתנו הרי דווקא כאן בהלכות שותפים בקרקע יש להביא הלכה זו כדי להדגיש כי בניין הכותל יסודו הוא בחובת השותפים ולא כנזקי שכנים רגילים. והדברים ברורים ונהירים!